

PAULO FREIRE

SORRETTUJEN PEDAGOGIIKKA

Suomentanut
JOEL KUORTTI

Toimittanut
TUUKKA TOMPERI

Johdanto ja jälkisanat
TUUKKA TOMPERI & JUHA SUORANTA

VASTAPAINO
Tampere 2005

Portugalinkielinen alkuteos
Pedagogia do Oprimido

Copyright © 2005 by the children of Paulo Freire
Suomennos © Vastapaino, Joel Kuortti

Teoksen julkaisemiseen on saatu
Suomen Kirjasäätiön valikoivaa tuotantotukea.

Osuuskunta Vastapaino
Yliopistonkatu 60 A
33100 Tampere
www.vastapaino.fi

ISBN 951-768-159-3

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä, 2005

*Sorretuille
sekä kaikille heille, jotka kärsivät heidän kanssaan
ja taistelevat heidän rinnallaan*

SISÄLLYS

JOHDANTO – <i>Tuukka Tomperi</i>	9
SUOMENNOKSESTA	33
ESIPUHE	37
LUKU 1 – SORRETTUJEN PEDAGOGIIKAN OIKEUTUS	43
<i>Sortajien ja sorrettujen välinen ristiriita</i>	
<i>ja miten se ratkaistaan</i>	44
<i>Sorto ja sortajat</i>	59
<i>Sorto ja sorretut</i>	64
<i>Ihmisten vapautuminen yhteistyössä</i>	68
LUKU 2 – TALLETTAVA KASVATUS	
JA PROBLEMATISOIVA KASVATUS	75
<i>Tallettava kasvatusta sarron välineenä</i>	75
<i>Problematisoiva kasvatusta vapauttamisen välineenä</i>	79
<i>Kasvatusta maailman välittämänä yhteisenä prosessina</i>	85
<i>Ihmisen pyrkimys täydempään ihmisyhteeseen</i>	90
LUKU 3 – DIALOGISUUS: VAPAUTUKSEN	
KÄYTTÄNTÖNÄ OLEVAN KASVATUKSEN OLEMUS	95
<i>Dialogisuus ja dialogi</i>	97
<i>Dialogi ja ohjelmasisältöjen etsintä</i>	102
<i>Ihmisen ja maailman suhde, generatiiviset</i>	
<i>teemat ja kasvatuksen ohjelmasisältö</i>	105

<i>Generatiivisten teemojen tutkimusmenetelmä</i>	114
<i>Generatiivisten teemojen tutkimisen avulla heräävä kriittinen tietoisuus</i>	118

LUKU 4 – ANTIDIALOGISUUS JA

DIALOGISUUS VASTAKKAISINA KULTTUURISEN TOIMINNAN TEORIOINA	139
---	-----

<i>Antidialoginen toiminta</i>	153
Valloittaminen	153
Hajota ja hallitse	157
Manipulaatio	163
Kulttuurinen valtaaminen	169
<i>Dialoginen toiminta</i>	186
Yhteistyö	186
Yhdistyminen vapauden puolesta	191
Järjestäytyminen	195
Kulttuurisen synteessin luominen	199

LÄHTEET	205
-------------------	-----

JÄLKISANAT – <i>Tuukka Tomperi & Juha Suoranta</i>	211
--	-----

BIBLIOGRAFIA	238
------------------------	-----

Tuukka Tomperi

JOHDANTO

Brasilialaisen pedagogin Paulo Freiren (1921–1997) nimi ja monet siihen liitetyt kasvatuseritykset ovat hyvin tunnistettuja myös Suomessa, mutta itse kirjoittajaa kirjoineen on luettu melko vähän – näin ainakin voi epäillä. Niinpä myös Freiren kansainvälinen läpimurtoteos, joka käännettiin monille kielille pian sen ilmestyttyä mutta suomeksi vasta nyt, lähes neljäkymmentä vuotta kirjoittamisensa jälkeen, voi yllättää ja poiketa odotuksista. *Sorrettujen pedagogiikka* kertoo paljon aikakautensa ilmapiiristä, ongelmista ja asenteista, puhetavoista ja poliittisesta ajattelusta, peloista ja toiveista. Meidän ajastamme puolestaan kertoo se, miten teosta nyt luetaan.

Latinalainen Amerikka 1960-luvulla

Vuonna 1921 syntynyt Freire aikuistui aikakaudella, jolloin kokonaiset kansat kokivat historiallisten toiveiden syytymisen ja epätoivon niiden sammuessa. Toinen maailmansota merkitsi Latinalaiselle Amerikalle käännekohtaa. Ennen sitä monissa maissa elettiin käytännöllisesti katsoen maaorjuuden oloissa. Varallisuuserot olivat äärimmäisiä, maatyöläiset usein tilanomistajien omaisuutta, ihmiskauppa tavallista, lukutaito harvinaista ja poliittinen järjestäytyminen ainoastaan eliitin mahdollisuus. Latinalaisen Amerikan maista vain puolta kymmentä saattoi pitää demokratioina.

Toinen maailmansota käänsi imperiumien huomion muualle ja sodan päättyminen synnytti toiveita yhteiskunnallisesta muutoksesta sielläkin missä sota ei ollut koskettanut. Ihmiset yhdistivät voimansa vapautuakseen totalitarismin kauhuista ja käyttivät valistukselle, liberalismille ja sosialismille yhteisiä edistykseen ihanteita omien valtioidensa autoritaarisia eliittejä vastaan. Uudistushenki synnytti maareformeja, puolueita ja ammattijärjestöjä laillistettiin, järjestettiin vaaleja ja ryhdyttiin rakentamaan toimivaa kansalaisyhteiskuntaa. Voikin perustellusti puhua yhdestä historian merkittävimmistä kansan- tai pikemminkin »kansainnoususta». Näiden taustalla olivat tavallisesti vasemmistolaiset ja usein katolilaiset reformiliikkeet, jotka toisinaan yhdistivät voimansa populistisen politiikan kanssa yhteiskunnallisia uudistuksia edistäessään.¹

Demokraattinen reformipolitiikka synnytti kuitenkin vasta-voimansa. Latinalainen Amerikka muuttui kylmän sodan takapihaksi, poliittisten ja sotilaallisten interventioiden mantereeksi. Vuonna 1954 Yhdysvallat kaatoi Guatemalan presidentin Jacobo Arbenzin ja antoi lähtölaukauksen yli 40 vuotta kestäneelle sisällissodalle sekä aiheen laulaa Guatemalan verestä kaukaisessa Suomessakin. Sotilasvallankaappaus oli vain yksi pitkässä sarjassa, tekijöinä maasta ja ajasta riippuen milloin oikeisto, milloin vasemmisto tai poliittinen keskusta. Yhdysvaltain taloudellinen, poliittinen ja sotilaallinen tuki oli tempoilevaa, koska näytti vaikealta päättää, kenen kanssa missäkin maassa tulisi liittoutua. Välillä uudistuksia tuettiin, välillä niitä vastustettiin, mutta joka tapauksessa interventioiden arvaamattomuus murensi toiveita demokraattisesta kehityksestä. Kylmä sota runteli poliittisia aatteita ja antoi suurvaltojen kummalla-

1. Latinalaisamerikkalaisen maailman historiasta ja poliittisesta tilanteesta 1900-luvulla ja Freiren aikana ks. Grandin 2004, Valtonen 2001, mm. 201–219, 226–248, 613–637, Halperin Donghi 1990, Galeano 1971, Alho 1969. Johdannon lähdeluettelo bibliografiassa kirjan lopussa.

kin puolella kehittää »kaksoiskirjanpitosensa», jossa sanojen ja tekojen yhteys oheni olemattomiin.

Latinalaisen Amerikan kansanliikkeet, joiden takana oli monessa maassa väestön selvä enemmistö ja välillä myös demokraattisilla vaaleilla valittu hallinto, pyrkivät edistämään samoja ihanteita, joiden puuttumisesta poliittinen länsi vaati sosialistisia maita tilille: monipuoluejärjestelmää, vapaita vaaleja ja perustuslaillista sekä demokraattista hallintoa, vapaata lehdistöä, avointa ja laillista byrokratiaa, suojaa oikeusjärjestelmän, poliisin ja armeijan väkivallalta sekä yksilöiden oikeuksia liikkua, ilmaista itseään ja omistaa. Maanosan tuoreimman poliittisen historian kirjoittanut ja Guatemalan YK-johtoisessa totuuskomissiossa istunut historioitsija Greg Grandin toteaa, että kylmän sodan voitonjuhlijoiden muistikirjoissa Latinalainen Amerika loistaa usein vieläkin poissaolollaan:

Kylmän sodan terrori – jota Yhdysvallat harjoitti, tuki tai suojeli – vahvisti autoritaarisia voimia, militarisoi yhteiskuntia ja rikkoi yhteyden vapauden ja tasavertaisuuden ihanteiden väliltä. Näin se tuhosi liberaalin demokratian mahdollisuudet ja teki mahdolliseksi jo saavutettujen edistysaskelten peruuttamisen.

Latinalaisen Amerikan maissa maatyöläisten ja työväenluokan joukkoliikkeet, jotka saivat jalansijaa vuosisadan puolivälissä, olivat ehdottoman korvaamattomia demokratian edistämiseksi. Sikäli kun Latinalaista Amerikkaa voi tänään pitää demokraattisena, se on ollut vasemmiston ja myös marxilaisen vasemmiston ansiota. Suurvaltain puuttuminen heikensi demokratiaa, ei vahvistanut. Kansallisten yhteiskunnallisten eliittien toisen maailmansodan jälkeen käynnistämä säälimätön ristiretki, johon Yhdysvallat pian liittyi ja joka oikeutettiin kylmällä sodalla, kohdistui Latinalaisen Amerikan demokraattisia liikkeitä vastaan ja sai aikaan suurta inhimillistä ja poliittista tuhoa. Joissain maissa, kuten Uruguayssa, Brasiliassa ja Chilessä, kansalliset turvallisuuskoneistot harjoittivat kohdennettua, kirurgisen tarkkaa alistamista. Toisaalla, esimerkiksi Argentiinassa, El Salvadorissa ja Guatemalassa, pääsi valloilleen sekasortoisempi hirmuvalta. Kaikkialla terrorin seurauksia olivat ensinnäkin

yhteiskunnan radikalisoituminen ja jyrkkä poliittinen polarisaatio ja toisekseen toisen maailmansodan paikkeilla vallinneen demokraattisen yhteisymmärryksen murtuminen. Eräs keskeinen seuraus oli se, että terrori onnistui katkaisemaan yksilöllisen ihmisarvon ja sosiaalisen solidaarisuuden välisen yhteyden, joka oli ollut [näiden maiden] vanhan vasemmiston elämänvoiman lähteenä.²

Vanhan sosialistisen tai kristillisdemokraattisen, parlamentaarisen ja sosiaalisia uudistuksia ajaneen liikehdinnän rinnalle ja sen ohi nousi uusi, radikaali ja vallankumouksellinen vasemmisto. Rauhallisten uudistusten tie koettiin loppuun käydyksi ja sotilashallintojen aseelliseen väkivaltaan ryhdyttiin vastaamaan kumouksellisella järjestäytymisellä. On historian ironiaa, että Guatemalan kaappausta lähti maasta pakoon myös nuori lääkäri Ernesto Guevara, josta tuli sittemmin Freiren arvostama vallankumousjohtaja El Che. Guevaran kerrotaan sanoneen, että hänelle vuoden 1954 opetus oli: »Kuubasta ei tule toista Guatemalaa.» Kuubasta ei tullut Guatemalaa. Sen sijaan vuonna 1959 tehty vallankumous Kuubassa oli silloiselle ja sen jälkeisille Yhdysvaltain hallituksille merkki siitä, ettei sama saanut toistua muualla Latinalaisessa Amerikassa. Asetelma kärjistyi ja yhden maanosan historia oli päätyntä peruuttamattomasti uusille raiteille. Kuten Freire sanoisi, noina vuosikymmeninä olosuhteet asettivat ihmiset uusiin rajatilanteisiin ja he kohosivat maailmaansa vaikuttaviksi subjekteiksi, yrittäen ymmärtää kaoottista todellisuutta parhaansa mukaan. Mantereen historiallinen käymistila on syytä muistaa luettaessa *Sorrettujen pedagogiikkaa*, jossa elää Latinalaisen Amerikan vapaustaistelujen ja vallankumousten henki.

Paulo Freiren aika

Paulo Reglus Neves Freire syntyi Brasiliassa Recifen kaupungissa poliisiupseeri-isän ja kotiäidin perheen neljänneksi lapsek-

2. Grandin 2004, xv.

si. Maan pääkaupungista kaukana koillisessa sijaitseva Recife ja Pernambucon osavaltio, jotka työntyvät Atlanttiiin koko mantereen itäisimmässä kohdassa, ovat olleet Brasiliankin mitta-
puulla köyhää, maatalousvaltaista ja syrjäistä aluetta. Latinalai-
sen Amerikan aikalaishistoriaan kuuluneet kärsimykset ja vas-
toinkäymiset tulivat Freirelle tutuiksi lapsuudesta asti. Vuoden
1929 pörssiromahdus ja 1930-luvun suuri lama iskivät erityisen
voimakkaasti tuolloin vielä nousussa olleisiin ja raaka-aineval-
taisiin kansantalouksiin, joille ulkomaankauppa ja taloussuh-
teet Yhdysvaltoihin olivat elintärkeitä.³

Myös Freiren keskiluokkainen perhe köyhtyi. Muistelmik-
seen kirjoittamissaan kirjeissä Freire kuvaa häpeää, jonka tuotti
pakko säilyttää keskiluokkaisen elämän julkiset merkit, vaikka
perhe todellisuudessa näki nälkää.⁴ Köyhyyttä ei helpottanut,
että perheen isä kuoli Paulon ollessa 13-vuotias. Opintonsa hän
pystyi aloittamaan vasta ikätovereitaan myöhemmin, mutta ete-

3. Valtonen 2001, 210–219, Apunen 1971. Aikalaiskuvauksista Galeano
(1971) on vaikuttava taloushistoriallinen näkemys Latinalaisesta Amerikasta
1800-luvun lopusta 1970-luvulle. Toisen aikansa tunnetun kirjoittajan, Chi-
lessä vaikuttaneen Frankin (1971), klassisen riippuvuusteorian keskus- ja sa-
telliittiyhteiskunnista ilmeisesti myös Freire tunsi.

4. Kirjeiden muotoon kirjoitetuissa Freiren muistelmissa *Kirjeitä Cristinalle*
(Freire 1994a/1996) avautuu näkymä paitsi Freiren elämään myös yhteiskun-
nalliseen tilanteeseen, koska Freiren toinen vaimo Ana Maria (Nita) Araújo
Freire on kirjoittanut kirjaan perusteellisen historiallisen kommentaarin, ku-
ten moniin muihinkin Freiren teoksiin. Elämänsä Freire muistelee useissa
muissakin teoksissaan (esim. Freire 1992/1994b, 1995/1997b) ja haastatteluissa.
Silti monet yksityiskohdat Freiren elämäkerrasta ovat edelleen kiistanalaisia.
Freiren tunnetuimman elämäkerran on kirjoittanut brasilialainen kollega ja
ystävä Moacir Gadotti (Gadotti 1994), joskin sitä yksityiskohtaisempi ja tar-
kempi on Paul Taylorin tutkimus (Taylor 1993). *Instituto Paulo Freiren* koti-
sivuilta löytyy edustava otos pitkiä biografisia artikkeleita, muun muassa Araújo
Freiren, Gadottin, Torresin ja Gerhardtin tekstit. Tarkemmista elämäkertä-
tiedoista, Freiren toiminnasta ja ajattelusta kiinnostuneelle suomalaiselle
lukijalle parhaana lähteenä on Aino Hannulan tutkimus (Hannula 2000).

ni nopeasti ja toimi opettajana jo yliopisto-opintojensa ohessa. Freire solmi vuonna 1944 avioliiton luokanopettaja Elza Maria Costa de Oliveiran kanssa ja vuosien varrella he saivat yhdessä viisi lasta.

Freire opiskeli yliopistossa lakia, mutta luopui siitä ammattina ja suuntautui opetustyöhön, jonka koki kutsumukseksi. Hän toimi useita vuosia teollisuustyöväestön sosiaalipalveluita organisoineessa järjestössä, muun muassa koulutustoiminnan koordinaattorina. Samaan aikaan hän alkoi tiedostaa entistä selvemmin lukutaidon merkityksen yksilön tietoisuudelle ja yhteiskunnan kehitykselle. Kielestä ja sanoista – yhtä hyvin arkisissa sanonnoissa tai kansanlauluissa kuin kirjallisuudessa – Freire oli ollut kiinnostunut jo varhain. Työssään hän havaitsi, ettei koulu kyennyt tavoittamaan työväestön lapsia, koska se ei puhunut heidän kieltään. Aikuisten lukutaidottomuus oli puolestaan suurimpia esteitä kamppailussa köyhyyttä ja eriarvoisuutta vastaan. Vuonna 1959 Freire kirjoitti väitöskirjan, joka käsitteli hänen omia kokemuksiaan, erityisesti tarvetta suunnata lukutaidon opetusta aikuisväestölle. Hän toimi Recifen yliopistossa kasvatuksen filosofian ja historian opettajana ja osallistui Kansankulttuurin liikkeen (Movimento de Cultura Popular, MCP) toimintaan kulttuuripiirien organisoijana. Yliopiston ja MCP:n yhteistyön kautta Freire sai tilaisuuden ryhtyä kehittämään ajatuksiaan käytännössä, ensin omassa kotimaakunnassaan ja siellä saavutettujen näyttöjen jälkeen vuonna 1963 opetusministeriön kutsusta valtakunnallisella tasolla.

Presidentti João Goulartin kristillisdemokraattinen hallitus pyrki ajamaan läpi edistyksellisiä sosiaalisia ja taloudellisia uudistuksia, joiden yhtenä ulottuvuutena oli koulutusjärjestelmän reformi. Etenkin maaseudulla puolet aikuisväestöstä eli lukutaidottomina ja virallisen koulujärjestelmän ulottumattomissa. Tarvittiin uudenlaista lähestymistapaa. Freiren ja muiden pedagogien avustuksella suunniteltiin useita lukutaitokampanjoita. Niiden levittämiseksi suunniteltiin perustettavaksi 20 000

kulttuuripiiriä, joilla oli tarkoitus tavoittaa jo alkuvaiheessa kaksi miljoonaa lukutaidotonta aikuista.

Kuten niin monessa muussa Latinalaisen Amerikan maassa, sotilasjunta kaappasi kuitenkin vallan vuonna 1964. Uudessa poliittisessa tilanteessa Freiren kehittämä avoimen anti-autoriitaarinen ja yhteiskunnallista reformia edistänyt lähestymistapa lukutaidon opettamiseen koettiin uhkaksi. Freireä syytettiin vallankumouksellisesta toiminnasta ja hänet vangittiin 70 päiväksi. Vankeuden jälkeen hän katsoi parhaaksi lähteä maanpakoon, muutamaa vuotta ennen kuin ihmisten »katoamiset» levisivät maanosalle ominaiseksi poliittisen väkivallan muodoksi. Freirestä tuli Brasiliassa *persona non grata*, jolle ei useista yrityksistä huolimatta myönnetty viisumia kotiinpaluuseen. Maanpakolaisuus venyi lopulta kuudeksitoista vuodeksi.

Freire matkusti ensin Boliviaan, mutta poistui sieltäkin sotilasvallankaappauksen jaloista Chileen, jossa toinen kristillisdemokraattinen presidentti Eduardo Frei oli käynnistänyt laajan maareformin. Reformiin kuului myös koulutusjärjestelmän uudistaminen ja Freire työskenteli maaseudun viljelijöitä ja maatyöläisiä organisoineessa valtion virastossa. Samalla hän viimeisteli tai kirjoitti maailmanmainetta saaneet teoksensa *Educação como prática da liberdade* (1965, Kasvatus vapautuksen käytäntönä), *Acção cultural para a liberdade* (1968, Vapautukseen pyrkivä kulttuurinen toiminta) ja *Pedagogia do Oprimido* (1970, Sorrettujen pedagogiikka) sekä Chilen maatalousreformia analysoineen teoksen *Extensão ou comunicação?* (1969, Ohjailua vai kommunikaatiota?).⁵ Freiren työskentelyä edisti, että maahan

5. Freiren varhaisten teosten julkaisuvuodet eivät yleensä kerro niiden kirjoitusajankohtaa. Esimerkiksi *Sorrettujen pedagogiikan* käsikirjoitus valmistui 1968 ja julkaistiin ensin 1970 englanniksi ja espanjaksi ja vasta viisi vuotta myöhemmin Brasiliassa (mitä ennen ehti ilmestyä muitakin käännöksiä). Nimike *Acção cultural para a liberdade* puolestaan pitää sisällään kaksi pitkää artikkelia, jotka ilmestyivät ensin espanjaksi 1968, sitten englanniksi 1970 *Harvard Education Review*-lehdessä (*Cultural Action for Freedom*) ja vasta 1976 portugalin kielellä.

oli emigroitunut monia muitakin Brasilian pakolaisia, muun muassa Brasilian myöhempi opetusministeri Francisco Weffort ja *Sorrettujen pedagogiikan* alkuperäisen esipuheen kirjoittanut filosofi Ernani Maria Fiori sekä muita tutkijoita, joita Freire teoksensa alkusanoissa kiittää.⁶

Chilestä Freire lähti ennen Salvador Allenden presidenttikautta vuonna 1969, jolloin ilmapiiri ja poliittiset vastakkainasettelut olivat alkaneet jo kiristyä. Hän oli saavuttanut Yhdysvalloissa mainetta teksteillään ja luennoillaan ja sai kutsun Harvardin yliopiston vierailevaksi professoriksi. Pian hän siirtyi kuitenkin kymmeneksi vuodeksi työskentelemään Sveitsin Geneveen Kirkkojen maailmanneuvostoon, joka koordinoi kehitysmaihin suunnattua kehitys-, kulttuuri- ja koulutusyhteistyötä. Yhdessä muiden Brasilian pakolaisten kanssa Freire perusti Kulttuurisen toiminnan instituutin (IDAC), jolla oli keskeinen rooli monissa hankkeissa. Tärkein toiminta-alue oli Afrikka ja siellä etenkin kaksi Portugalin siirtomaavallasta itsenäistynyttä maata, Guinea-Bissau sekä São Tomé ja Príncipe, missä hän suunnitteli lukutaitokampanjoita. Guinea-Bissau oli käynyt 15 vuotta vapaussotaa ja hieman ennen itsenäistymistä surmatusta vallankumousjohtaja Amílcar Cabralista tuli Freirelle tärkeä historiallinen esikuva, jolle hän omisti kirjansa *Cartas à Guiné-Bissau* (1977, Kirjeitä Guinea-Bissauhun). Cabralin hän mainitsi usein Che Guevaran rinnalla esimerkkinä johtajasta, joka kykeni tiedostamaan kansan todellisuuden ja ymmärsi kulttuurisen toiminnan merkityksen yhteiskunnallisille uudistuksille.

Freire vieraili 1970-luvulla useissa maissa eri mantereilla. Hän luennoi yliopistoissa ja ministeriöissä, koordinoi kehitysyhteistyö- ja koulutusprojekteja Afrikan lisäksi muun muassa Grena-

6. Ks. myös bibliografia kirjan lopussa. Freiren tuotannosta ja urasta esim. Freire 1992/1994b, Freire 1996, 81–142, Hannula 2000, 12–26, Taylor 1993, Torres 1993, Gadotti 1994, Coben 1998, 53–68.

dassa ja Nicaraguassa sekä konsultoi Unescoa, Kirkkojen maailmanneuvostoa ja monien maiden viranomaisia. Vuonna 1979 Freire pääsi viimein palaamaan Brasiliaan ja muutti sinne pysyvästi seuraavana vuonna. Tämän jälkeen hän toimi kasvatustieteen professorina ja opetti eri yliopistoissa, vaikutti aktiivisesti ruohonjuuritason järjestöissä muun muassa opettajankoulutusta edistäen ja piti yllä yhteyksiään Brasilian ulkopuolelle lukuisilla luentomatkoilla, haastatteluilla ja yhteisillä kirja- tai koulutushankkeilla. Freiren vaimo Elza kuoli vuonna 1986. Masenuksesta toivuttuaan Freire löysi uudelleen luovuutensa ja meni myös toisen kerran naimisiin Ana Maria (Nita) Araújon kanssa vuonna 1988.

Monet teokset 1980- ja 90-luvun tuotannossa ovat säilyttäen muistelmallisia ja muodoltaan joko keskustelukirjoja tai muunlaisia yhteisjulkaisuja. Näistä esimerkiksi *Essa escola chamada vida* (1985, Tämä koulu nimeltä elämä) on Frei Betton kanssa tehty keskustelukirja, *Literacy: Reading the Word and the World* (1987) yhteisjulkaisu Donaldlo Macedon kanssa, *A Educação na cidade* (1991, Kasvatus kaupungissa) keskustelu kaupunkien koulutustarpeista ja *Pedagogia da esperança* (1992, Toivon pedagogiikka) retrospektiivi *Sorrettujen pedagogiikkaan*. Erityisen tiiviiksi kehittyivät Freiren yhteydet Yhdysvaltoihin ja siellä toimiviin kriittisen pedagogiikan tutkijoihin ja opettajiin.

Paluustaan saakka Freire toimi läheisessä yhteydessä vuonna 1980 perustettuun Brasilian Työväenpuolueeseen (Partido do Trabalhadores), jonka perustajajäseniä hän oli ja jolla oli ollut merkittävä asema maan demokratisoimisessa. PT:n voitettua São Paulon paikallisvaalit vuonna 1988 Freire nimitettiin tämän Brasilian suurimman kaupungin opetustoimen johtoon. Virka-asemassaan hän toimi vuoteen 1991 asti vastaten sekä peruskoulutuksesta että aikuiskasvatuksesta. Hän tutustui läheisesti myös PT:n johtohahmoon, metallityöläisestä ja ammattiyhdistysaktiivista presidenttiehdokkaaksi nousseeseen Luiz Inácio »Lula» da Silvaan. Freire ei kuitenkaan ehtinyt nähdä maan-

sa vähäosaisten ja työväestön ehdokkaan nousua Brasilian presidentiksi. Hän kuoli sydänkohtaukseen toukokuussa 1997.

Freiren ajattelun perusteista Sorrettujen pedagogiikassa

Sorrettujen pedagogiikan taustaksi voidaan kerrata muutamia perusasioita, jotka auttavat asettamaan Freiren teoreettiseen ympäristöönsä.⁷ Freiren tuotanto edustaa lähtökohdiltaan synkretististä ajattelua, se toisin sanoen yhdistää monia erilaisia ajatusperinteitä. Freiren omimpana panoksena voi pitää näiden ainesten tuomista yhteen kasvatusteoriatieteen kentällä, ei niinkään jonkin täysin uuden pedagogisen, filosofisen tai yhteiskunnallisen kannan kehittelyä. Teoriataustan moninaisuuden vuoksi Freireä on pidetty eklektisenä ja vaikeatajuisuuteen asti abstraktina kirjoittajana. Palasia voi kuitenkin ajatella osina pedagogista synteisiä, jonka ydinideoita kirjoittaja lisäksi toistaa ja kehittää kärsivällisesti, niin että ne kävisivät tutuiksi ennakoita perehtymättömällekin lukijalle. Teoksen välittämä Freiren ydin-sanoma on siten varsin ymmärrettävä ja yleismaailmallinen.

Synkretistisyyden vuoksi on olemassa lukuisia kommentaaritulkintoja, joissa eri teoriaperinteille annetaan vaihteleva arvo.⁸ Tietty ajattelujuuristo ja joukko ydinkäsitteitä on kuitenkin erotettavissa, sillä muutamat monin tavoin ristikkäiset vaikutteet nousevat yli muiden: Hegelin ja Marxin dialektiikka, dialogisuusfilosofia (Buber), kristillinen humanismi (Maritain, Marcel)

7. Tiiviiden vuoksi tässä ei luoda yleiskuvaa Freiren kasvatusteorioista. Sellainen esitys on jo suomeksi olemassa Aino Hannulan (2000) tuoreessa ja perusteellisessa väitöskirjassa. Muista suomalaisista Freire-tutkimuksista ks. tämän teoksen bibliografia sekä jälkisanat.

8. Hyvän kuvan tulkintojen moninaisuudesta saa esim. tutkimuksista Taylor (1993) ja Hannula (2000) sekä kokoelmista McLaren & Leonard 1993, McLaren & Lankshear 1994, Torres 2001a, Gadotti ym. 2003. Ks. myös bibliografia sekä jälkisanat.

ja personalismi (Mounier) sekä iberoaamerikkalainen vapautuksen teologia (Câmara, L. Boff, C. Boff, Gutierrez), tietoisuusfilosofia ja fenomenologia (Husserl, Merleau-Ponty, Vieira Pinto, Ortega y Gasset) sekä eksistentiaalinen humanismi (Jaspers, Sartre), tiedon sosiologia, ideologiateoria ja myöhempi marxilaisuus (Mannheim, Gramsci, Lukács, Kosík ja Althusser), kriittinen teoria (Marcuse, Fromm) sekä 1950- ja 60-lukujen siirto- maavallan purkautumista koskenut keskustelu ja teoria (Memmi, Fanon, Cabral).⁹ Useimmat nimet erottuvat myös *Sorrettujen pedagogiikan* alaviitteistä ja kuvaavat hyvin tekstin teoreettista monipolvisuutta.

Sisäisten yhteyksien perusteella voi kuitenkin tiivistää ja todeta Aino Hannulan tapaan, että »Freire sitoo pedagogiikassaan yhteen kolme läheisesti toisiinsa liittyvää 1950-luvun suuntausta – eksistentiaalisen fenomenologian, humanistisen marxismin ja radikaalin kristillisen teologian.»¹⁰ Freirelle on ominaista, ettei hän sitoudu ortodoksisesti mihinkään teoriaperinteseen, vaan soveltaa niistä valittuja osia. Käytännössä niitä on tällöin tulkittava riittävän väljästi, etteivät ne joudu keskinäiseen ristiriitaan vaan palvelevat Freiren tarkoittamia päämääriä. Tämä pätee hyvin sekä marxilaisuuteen että kristillisyyteen, joita kumpaakaan ilman Freiren pedagogiikkaa ei voisi ajatella, vaikka

9. Elämäkertakuvausten mukaan Freire oli uuttera lukija, jonka kirjallinen perehtyneisyys oli hyvin laaja. Hän luki äidinkiellensä lisäksi ainakin espanjan-, ranskan- ja englanninkielistä kirjallisuutta. Kirjastonsa karttumisesta Freire piti itse kirjaa vuosina 1942–55 ja vaikutteiden kannalta onkin kiinnostavaa tarkastella pitkää luetteloa eri aihealueiden kirjoittajia, jotka Ana Maria Araújo listaa kirjaston vakionimiksi (Araújo Freire 1996, 225–227). Laajasta historiallisesta, filosofisesta, yhteiskuntatieteellisestä ja pedagogisesta luku- neisuudesta kertovassa listassa eivät vielä edes näy useimmat tässä tekstissä mainituista vaikutteista. Tästä voi päätellä 1960-luvun radikalisoitumisen Chilen maanpakolaisuusvuosina vaikuttaneen suuresti *Sorrettujen pedagogiikan* teoriaperustan muotoutumiseen.

10. Hannula 2000, 4.

molempien suhteen onkin vaikea kuvata, mikä hänen käsityksensä niistä täsmälleen ottaen on.

Sorrettujen pedagogiikan pohjustaa Hegelin *Hengen fenomenologiassa* esitetty dialektinen tulkinta ihmisen minuuden ja itsetietoisuuden kehittymisestä. Hegelin mukaan ihmistietoisuus muodostuu tunnustussuhteissa toisiin ihmisiin. Ihmisyyden kokemus on mahdollinen vain siten, että toiset ihmiset tunnustavat yksilön suhteiden osapuoleksi ja yhteisön jäseneksi. Koska ihminen on ihminen vain näiden suhteiden kautta, 'ihmistä sinänsä' ei ole olemassa, on vain konkreettisia paikkoja ja asemia, joissa jokainen on eri tavoin 'toinen' toisille: tytär, äiti, ystävä, apulainen, johtaja jne. Tästä seuraa samalla, että suhteet ovat aina valtasuhteita. Toisensa kohtaavat tietoisuudet kamppailevat asemastaan päätyen tilanteeseen, jossa Hegelin kuuluisan vertauksen mukaan toinen on 'herra' ja toinen 'renki': ensimmäinen on itsenäinen ja olemassa itseään varten, jälkimmäinen on epäitsenäinen ja olemassa toista varten. Renki kuitenkin havaitsee ihmisyytensä olevan tavoitettavissa alistussuhteen tuolla puolen, siinä missä herra ei voi kuvitella elämäänsä ilman renkiä, eikä kykene näkemään vapauttaan vallitsevasta poiketen. Tähän lähtökohtaan perustuu Freiren näkemys vapauttavasta yhteiskunnallisesta kasvatuksesta: vain sorretut voivat vapauttaa itsensä ja vapautuessaan samalla sortajansa ja koko yhteiskunnallisen todellisuuden. Sorrettujen kamppailu vapautensa puolesta tarjoaa mahdollisuuden luoda uusi, aidosti inhimillinen ja tasavertainen maailma.

Vastakkainasettelujen kautta etenevä teoretisointi on tyypillistä Freirelle. Kuten lukija pian huomaa, hän rakentaa niiden varaan oikeastaan koko näkemyksensä: esimerkiksi tietoisuusfilosofian, filosofisen antropologiansa, historiakäsityksensä, yhteiskunnallisen todellisuuden kuvauksen ja pedagogisten lähtökohtien vertailun. Kaikilta osin teoretisointi ei ole dialektista, kaikkien vastakkainasettelujen ratkaisuna ei ole niiden ylittäminen synteisillä, jossa ne yhdistyisivät. Usein asetelma muistut-

taa pikemmin kristillistä kamppailua hyvän ja pahan välillä, jolloin oikea ratkaisu on selvä, mutta sitäkin vaikeampi saavuttaa.

Dialektiikka määrittää kuitenkin esimerkiksi kasvatuksellista kohtaamista ja tietysti ennen kaikkea yhteiskunnallisten ryhmien välistä ristiriitaa. Freire piti ihmisryhmien välistä kamppailua yhteiskunnan rakenteen ja historian kulun perustekijänä, tosin vain yhtenä niistä, siinä missä se oli varsinkin nuorelle Marxille ensisijainen ja hallitseva. Marx oli muuntanut Hegelin herran ja rengin tunnustamisen kamppailun porvariston ja työväestön luokkaristiriidaksi. Freire jatkoi soveltamista kirjoittamalla sorrettujen ja sortajien dialektiikasta. Freire liitti dialektiikan oman yhteiskuntansa sosiohistoriallisen tilanteen analyysiin ja esitti, että vapautumista sorrosta voidaan auttaa kasvatuskäytännöillä, jotka perustuvat dialogiin eli tasavertaiseen vastavuoroisuuteen ja molemminpuoliseen tunnustamiseen ja arvonantoon.¹¹

Puhe sorretuista ja sortajista ei tietenkään ollut vain kielikuva, jollaisena sitä tänään tavallisesti ajatellaan. *Sorrettujen pedagogiikka* kuvaa sosiohistoriallista tilannetta, jonka ulottuvuuksia ja haasteita voi olla vaikea enää hahmottaa hyvinvoinnin ja nykyajan lähtökohdista. Yhteiskunnalliseen yhteyteensä sijoitettuna on helppo ymmärtää, että Freiren käsittelemä tiedostamisen (*conscientização*) kehittyminen oli sosiaalinen välttämättömyys – ei pelkkää aikalaisteorioiden muodikasta sanahelinää. Samoin Freiren toistuvat viittaukset kumouksellisuuteen pohjautuivat laajasti jaettuun näkemykseen yhteiskunnan uudistamisen tarpeesta. Kaikkien iberoaamerikkalaisten maiden tapaan

11. Dialektiikkaa Freiren ajattelun perustana korostavat lähes kaikki tulkit-sijat, marxilaisuutta esim. Gibson 1994 ja Hegeliä Freiren lähtökohtana Torres 1994. Ks. myös Mackie 1980, McLaren 2000. *Sorrettujen pedagogiikan* teoriataustaa ja sen marxilaisuutta Freire itse arvioi jälkikäteen teoksessaan *Toivon pedagogiikka* (Freire 1992/1994b, esim. luvut 3 ja 4). Ks. myös Freire 1977/1978.

myös Brasilian sosiaalishistorian keskeisenä piirteenä oli ollut itsenäisen keskiluokan, esimerkiksi pienviljelijöiden ja käsityöläisten, puuttuminen käytännöllisesti katsoen kokonaan. Vasta vuonna 1888 lailla lakkautetun orjuuden ja orjakaupan myötä maahan oli tullut miljoonia afrikkalaisia työskentelemään ja kuolemaan. Yhtä heikko asema oli alkuperäisasukkailla, joiden perinteiset alueet vallattiin viljelykäyttöön. Maanomistajien ja maattomien, yleensä lukutaidottomien maatyöläisten vastakkaisuus ja eriarvoisuus oli ylittämätön. Tuotantorakenteelle ominaisia olivat *latifundium*-tiloiksi kutsutut plantaasit, jotka toimivat kuin pienoisyhteiskunnat valtion sisällä. Tilan valkoihoisen isäntä oli yksinvaltainen hallitsija, jolla oli oikeus pitää orjia ja työläisiä omaisuutenaan. Peltojen keskellä sijaitsi tilan päärakennus ja niiden ympärillä kehässä orjien majat. Tätä 'päärakennus-orjamajat'-yhdyskuntamallia on pidetty koko tuolloisen brasilialaisen yhteiskunnan symbolina.¹² Autoritaaristen riippuvuussuhteiden verkosto kulki läpi yhteiskunnan ja poliitista valtaa oli pitkään pitänyt eräänlainen patriisien tai feodaalierhojen muodostama eliitti.

Muutos oli käynnistynyt 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, ensin kaupungistumisen, teollistumisen ja lisääntyvän ulkomaankaupan kautta. Sitä seurasi hidas koulutustason nousu ja vähitellen kehittyvä yhteiskunnallinen kritiikki feodaalista maanomistusjärjestelmää kohtaan. Lukutaito oli politisoitunut aihe, koska se oli Brasiliassa äänioikeuden ehtona, joten jokainen lukutaitokampanja lisäsi samalla mahdollisten äänestäjien määrää. *Sorrettujen pedagogiikan* kirjoittamisen aikaan voimakas yhteiskunnallinen liikehdintä oli ollut jo pitkään käynnissä. Sen keskeisiä toimijoita olivat yliopistopiirit, opiskelijajärjestöt, monet ruohonjuuritason kulttuuriryötyä tehneet kansalaisjärjestöt, joil-

12. Hannula 2000, 19. Kuvatusta sosiohistoriallisesta kontekstista ks. Hannula 2000, 18–22, Valtonen 2002, 613–631, Galeano 1971, esim. 71–77, 96–107.

la oli myös valtionhallinnon tuki, sekä erityisesti katolisen kirkon uudistushenkinen haara, »kansan kirkko», joka oli levinnyt eri puolille Latinalaista Amerikkaa ja jonka teoreetikot alettiin tuntea »vapautuksen teologian» nimellä. Katoliset järjestöt olivat aloitteentekijöitä myös aikuiskasvatuksen kentällä ja ne vastasivat usein lukutaitokampanjoista. Tuon ajan brasilialaisista kirkon edustajista tunnetuin oli kansainväliseen maineeseen noussut piispa Helder Câmara, jonka kanssa Freirekin teki yhteistyötä.

On paikallaan huomauttaa, että Freiren teoreettisia lähteitä ja vaikuttajia jälkikäteen arvioitaessa eurooppalaisilla nimillä on taipumus korostua, aivan kuten edellä esitetystä luettelossa. Mitä ilmeisimmin tämä on euroamerikkalaisen tulkinnan perspektiiviharha, jossa paikkaan ja aikaan liittyvät juuret hämärtyvät näkyvistä. Vaikutteet suodattuiivat aikalaisympäristön kautta ja uusia ideoita kehiteltiin kollektiivisesti. Tuon ajan brasilialainen kulttuuritoiminta ja ajattelu useilla tieteenaloilla – historiankirjoitus, sosiologia, filosofia sekä etenkin teologia ja pedagogiikka, joissa tutkittiin ja kehiteltiin kansankulttuurisen toiminnan muotoja (*ação cultura popular*) – olivat ratkaisevassa asemassa Freiren ajattelun muotoutumisessa. Tiedostamisen teoria ja vakaumus siitä, että maa voidaan demokratisoida ainoastaan kohottamalla tavallisen kansan yhteiskunnallista tietoisuutta, kehittyivät kansalaisjärjestöaktiivien, katolilaisten ajattelijoiden ja eri alojen professorien yhteistyössä.¹³

Pikemminkin voi kysyä, miksi sitten juuri Freire sai pysyvän kansainvälisen maineen niiden monien joukosta, jotka kehittivät samantapaisia ideoita ja sovelsivat niitä käytäntöön. Syitä on tietysti mahdoton osoittaa, mutta tietyt asiat voidaan olettaa. Freiren teoreettinen laaja-alaisuus ja synkretistisyys oli poikkeuksellista. Tärkeää oli hänen toimintansa teorian ja käytännön, tieteen ja toiminnan sekä kansalaisjärjestöjen ja valtion

13. Freire 1996, 109–142, Hannula 2000, 22–26, 175, 180–181, Torres 1993.

rajoilla. Freiren mieleenpainuva persoonallisuus opettajana ja keskustelijana on hyvin monien mainitsema. Lopuksi aivan erityinen merkitys oli Freiren vahvoilla kansainvälisillä verkostoilla. Toiminta Kirkkojen maailmanneuvostossa ja yhteys yhdysvaltalaiseen akateemiseen maailmaan toivat Freiren laajaan kansainväliseen tietoisuuteen.

Euroamerikkalaisen perspektiiviharhan korjaamiseksi ja aikakauden kuvaa täydentääkseen voi lopuksi muistaa, että kolonialismin purkautumisen viimeinen vaihe 1950- ja 60-luvun itsenäisyysotineen toi kuuluisuuteen joukon muitakin euroamerikkalaisen maailman ulkopuolella kirjoitettuja kritiikkejä. *Pedagogia do oprimidon* sukulaisteoksia ovat muun muassa kariaibialaissyntyisen Frantz Fanonin *Les Damnés de la terre* (1962, Maan kirotut, suomennettu nimellä *Sorron yöstä*), chileläisen Gustavo Gutiérrezin *Teología de la liberación* (1971, Vapautuksen teologia) sekä tunisialaissyntyisen Albert Memmin *Portrait du colonisé, précédé de Portrait du colonisateur* (1957, Kolonisoitun ja kolonialistin muotokuvat). Jokainen pyrki näyttämään maailmanlaajuisen eriarvoisuuden, jota maailman metropoleista katsoen on vaikeaa sekä tunnistaa että tunnustaa. Ongelmana ei ollut vain eriarvoisuus yhteiskunnan sisällä vaan kokonaisten valtioiden alistaisuus toisille maailmanlaajuisessa riippuvuuden järjestelmässä, kuten Freire kirjan loppupuolella kirjoittaa. Yhtä hyvin voisi käyttää preesenssiä, kritiikki ei ole menettänyt merkitystään.

Sorrettujen pedagogiikan sisältö

Teoksen temaattisen »juonen» voi tiivistäen kuvata seuraavasti. Liikkeelle lähdetään ihmisen tietoisuutta ja ihmisenä olemista koskevista eksistentiaalis-ontologisista peruskäsityksistä. Niiden suhteen olennaiseksi todetaan ihmisille kuuluva perustava kutsu ihmisyyteen, täydempään inhimillistymiseen. Eksistentiaalistisen ja kristillisen humanismin hengessä Freire ajattelee, että

elämän on perustuttava vahvasti velvoittavaan etiikkaan, jossa jokaiselle ihmiselle suodaan ehdoitta tasavertainen mahdollisuus kehittyä elämäänsä hallitsevaksi subjektiksi ja kehittää ihmisyytensä eri puolia. Tämän eettisen lähtökohdan perusteella Freire määrittelee kirjan nimessä esiintyvän 'sorrón' käsitteen ytimekkäästi tilanteeksi, jossa joku estää toisen pyrkimyksen tulla enemmän ihmiseksi. Samalla havaitaan heti, että yhteiskunnallisessa tilanteessa vallitseva objektiivinen eriarvoisuus, köyhyys ja valtarakenteet estävät ihmisiä tavoittelemasta ihmisyyttä, alistavat enemmistön esineiden asemaan. Vaaditaan yhteiskunnallista muutosta, transformaatiota, johon ei riitä vain vähittäinen elintason nousu eikä myöskään se, että valta-asetelmat käännettäisiin nurin: koko alistava ja eriarvoistava järjestelmä on purettava.

Perustava muutos edellyttäisi kuitenkin alistettujen ryhmien kykyä tiedostaa oma tilanteensa, joten muutoksen tiellä eivät ole vain objektiiviset olosuhteet vaan myös alistettujen ihmisten subjektiivinen tapa hahmottaa maailmaansa. Sorron olosuhteiden vuoksi sorretut ovat sisäistäneet käsityksen hallitsevien luokkien ylemmyydestä ja omasta alemmuudestaan. Alitunut tietoisuus ei paljasta yhteiskunnallista todellisuutta sellaisena kuin se on, vaan peittää sen esimerkiksi maagisiin ja fatalistisiin käsityksiin, jotka tukevat vallitsevia valtasuhteita ylläpitävää ideologiaa. Ideologia saa vallitsevan tilanteen näyttämään luonnolliselta ja välttämättömältä ja tulevaisuuden ennalta määrätyltä, vaikka yhteiskunnalliset olosuhteet ovat todellisuudessa ihmisten aikaansaannosta ja heillä on mahdollisuus niitä myös muuttaa. Tulevaisuus on radikaalisti avoin, mutta vain siinä tapauksessa, että ihmiset käsittävät sen avoimuuden.

Vaikeutena on sekin, että yhteiskunnallisten muutosyritysten seuraukset jäävät lyhytikäisiksi, ellei niitä tue ihmisten tietoisien ja itsekritiittisen ajattelun viriäminen. Kansan vaatimukset muutoksesta voivat olla epärealistisia, kostonhaluisia tai koskea

pelkästään välittömän elintason nousun odotusta. Niinpä kumouksellisetkin muutokset kääntyvät herkästi itseään vastaan, antavat populistisille johtajille mahdollisuuden käyttää ihmisiä uusin tavoin hyväkseen ja pettävät kansan odotukset paremmasta tulevaisuudesta. Jotta nämä rajoitteet tai rajatilanteet voidaan ylittää, tavallisten ihmisten on noustava naiivista tietoisuudestaan kriittiseen tietoisuuteen sellaisen tiedostamisen prosessin kautta, jossa he saavat etäisyyttä omaan elämäntilanteeseensa ja tarkastelevat sitä problematisoivasti, ongelmana eikä itsestäänselvytenä. Jos tiedostaminen on aitoa, tarkastelua seuraa havahtuminen vallitsevan todellisuuden epäoikeudenmukaisuuden tajuamiseen ja se muuttuu toiminnaksi tätä todellisuutta vastaan. Tiedostava toiminta on Freiren kuvaamaa *praksista*, jossa toiminta ja reflektio, todellisuutta pohtiva tarkastelu ja sitä muuttava toiminta, ovat yhtä. *Praksiksessa* eli tietoisessa käytännössä yhteiskunnalliseen muutokseen pyrkivät ihmiset kohoavat subjekteiksi, historian tekijöiksi prosessissa, jonka päämääränä on koko yhteiskunnan ja kaikkien ihmisten vapautuminen ja inhimillistyminen.

Kuten kuvauksesta käy ilmi, Freiren teos on motivaatioltaan epäilemättä ensisijaisesti eettinen ja poliittinen tai ehkä tarkimmin sanoen kulttuuripoliittinen. Ihmisyyden etiikan toteuttamisen vaatimus johtaa poliittisten uudistusten tarpeeseen. Poliittiset uudistukset eivät ole mahdollisia ilman perusteellisia kulttuurisia uudistuksia, joiden kautta ihmiset oppivat tarkastelemaan yhteiskuntaa uudella tapaa, tiedostamaan sen puutteet ja ongelmat sekä organisoitumaan niiden muuttamiseksi. Freire ei kirjoita muutoksen poliittisesta teoriasta, vaan laatii poliittisen muutoksen tarvitsemaa kulttuurisen toiminnan teoriaa. Tavoitetta voisi kuvata kulttuuripoliittiseksi ja kulttuurikasvatukselliseksi.

Teoksen pedagogisten avausten merkitys rakentuu suhteessa tähän kulttuurisessa ulottuvuudessa hahmotettuun yhteiskunnalliseen muutosprosessiin. Kasvatuksellinen ajattelutapa esi-

tetään siinä tietyn yhteiskunnallisen rajatilanteen ratkaisumahdollisuudeksi. Dialoginen ja vapauttava pedagogiikka on nimittäin Freiren vastaus aikakauden vasemmistolaisen teorian avainkysymykseen: miten demokratisoitumisen ja mahdollisen vallankumouksen edellyttämää kansan tiedostamista voidaan tukea niin, ettei kyseessä ole väkivaltainen (aseellinen) tai vallankumouksellisen eliitin (leninistisen etujoukon) sanelema projekti? Millainen on etujoukkojen eli Freiren monesti kirjassaan mainitsemien 'vallankumouksellisten johtajien' ja ihmisten eli 'tavallisen kansan' välinen suhde? Kysymyksestä oli tullut merkittävä ongelma, jota useat teoreetikot pohtivat.¹⁴ Freiren panoksena oli pyrkimys ratkaista se dialogisen pedagogisen käytännön kautta. Alistussuhteet ja etujoukon ja kansan mahdollinen vastakkainasettelu voidaan ylittää vapauttavan kasvatuksen käytännössä, joka on luonteeltaan yhteistoiminnallinen ja jossa tiedostava maailmankuva ja kansan perinteinen maailmankuva kohtaavat tasavertaisessa dialogissa. Kasvatuksellinen kohtaaminen kiertyy alkuvaiheessa lukutaidon opetuksen ympärille, koska se on paitsi koulutuksen ensimmäinen askel myös avain ihmisten yhteiskunnalliseen toimintakykyyn.

Vaaditun kasvatuksen luonnetta Freire kuvaa useimmin määreillä vapauttava, dialoginen ja problematisoiva. Tavallisesti Freire mainitaankin ongelmalähtöisen (-keskeisen tai -perustaisen) oppimisen teoreetikoksi. *Sorrettujen pedagogiikassa* ja Brasilian köyhimpien keskuudessa tämä merkitsi todellisten

14. Erityisesti Gramscin teoria orgaanisista intellektuelleista nousi pinnalle ja vaikutti *Sorrettujen pedagogiikkaan*. Freire käsittelee aihetta myös myöhemmin, etenkin keskustelukirjassa gramscilaisen filosofin Antonio Faundezin kanssa (Freire & Faundez 1989, esim. 43–62). Muutamat parhaista Freire-tutkimuksista käsittelevät juuri yhteyttä Gramsciin. Allmanin (1999) ja Mayon (1999) tulkintojen mukaan Gramscin ja Freiren näkemykset sointuvat yhteen, mutta Cobenin (1998) terävä ja kriittinen analyysi osoittaa myös tämän tulkinnan ongelmia.

ongelmien käsittelyä: yhteiskunnalliset ongelmat asettavat välttämättömän tarpeen oppia ja ongelmalliset olosuhteet voidaan kohdata ja yrittää ratkaista opiskelun keinoin. 'Ongelmalähtöisyyden' tai '-keskeisyyden' käsitteet eivät kaikilta osin kuitenkaan täysin tavoita Freiren portugalinkielistä ilmausta. Siihen on suomennoksessa pyritty 'problematisoivalla kasvatuksella'.

Freire kritisoi 'kasvatuksen talletuskäsitystä' tai 'tallettavaa kasvatusta' (*concepção 'bancária' da educação*) eli näkemystä, jonka mukaan oppija säilöo muistiinsa asiasisältöjä, joista opettaja hänelle luennoi. Suomennoksessa 'tallettamisen' käsite viittaa kahtaalle: säilyttämiseen ja siirtämiseen. Tallettava kasvatustaalentaa maailman ja käsityksemme siitä jäähmettyneeseen muotoon, säilyttää ne sellaisina kuin ne nyt ovat ja ehkäisee muutosta. Sen toimintaperiaatteena on talletusten tekeminen, opetuksen sisältöjen siirtäminen passiivisten oppilaiden tajuntaan kuin pankin tallelokeroon. Tallettavan kasvatuksen vastakohtaksi Freire asettaa oppijan omaa aktiivisuutta ja opettajan ja oppijan dialogista suhdetta korostavan kasvatustoiminnan, jossa opetus ei etene valmiin kaavan mukaan, vaan luovasti uutta tietoa etsien. Näkemystään hän kutsuu 'problematisoivaksi kasvatukseksi' (*educação problematizadora*), koska sen sekä lähtökohtana että päämääränä on osallistujien elämäntilanteen ja yhteiskunnallisten olosuhteiden kokonaisvaltainen problematisointi, maailman asettaminen ongelmiksi ja kysymyksiksi. Problematisointi on jatkuvaa itsereflektiota ja -kriittisyyttä. Se ei ole jotain, josta lähdetään liikkeelle, vaan se luonnehtii kattavasti kriittisesti tiedostavaa asennoitumista maailmaan, ihmisten välisiin suhteisiin sekä ihmisen omaan elämäntilanteeseen ja maailmankuvaan. Problematisointi on maailman tutkimista ja kyseenalaistamista. Sen vastakohtana on sopeutuva asenne.

Yhteiskunnallisen muutoksen tarvetta ja sen vapauttavalle kasvatukselle asettamia vaatimuksia sekä näistä kumpuavaa kasvatuskritiikkiä käsitellään kirjan ensimmäisessä ja toisessa luvussa, edellä kuvattuun tapaan. Kolmannessa luvussa Freire

selvittää lähemmin dialogisuuden toteutumista käytännön koulutusohjelmissa. Kasvatussisällöt on etsittävä yhdessä ihmisten kanssa heidän arjestaan, heidän todellisesta elämäntilanteestaan, koska muuten kasvatusta ei kykene motivoimaan vaan vain entisestään vieraannuttaa ihmisiä todellisuudesta. Opettajan onkin perusteellisesti perehdyttävä ihmisten elämäntodellisuuteen.

Kasvatustieteiden sisällöt voidaan löytää ihmisten elämäntilanteesta, heidän maailmankuvastaan ja kielestään eli Freiren termin heidän 'temaattisesta universumistaan'. Kullakin ajalla, yhteiskunnalla ja yhteisöllä on oma temaattinen maailmansa, joka koostuu esimerkiksi ihmisten elämäntavasta, käytännöistä, arvoista, käsityksistä, toiveista ja kehityksen tarpeista. Opetuksen lähtökohdaksi etsitään olennaisimmat 'generatiiviset teemat', jotka tuovat esiin ihmisten elämäntilanteesta vaikuttavat ristiriidat ja ovat sisällöllisesti riittävän rikkaita johtaakseen uusiin kysymyksiin, 'generoidakseen' uusia teemoja tarkastelun kohteeksi. Lähimmäksi menetelmällistä tasoa koko kirjassa Freire tulee tässä luvussa kuvatessaan, miten teemoja tutkitaan yhteistoiminnallisesti ja miten niitä 'koodataan', tiivistetään havainnollistuksiksi kuviin, teksteihin ja muihin opetusaineistoihin, joiden avulla dialoginen opetus käynnistyy.

Viimeinen luku laajentaa tarkastelun jälleen kulttuurisen toiminnan perusmuotoihin. Freire hahmottelee sekä alistavan että vapauttavan toiminnan teorioita. Alistava toiminta on luonteeltaan antidialogista, ylhäältä saneltua ja yksisuuntaista hallintaa, jonka tarkoituksena on valloittaa hallinnan kohteena olevien ihmisten vapaus ja ajattelu sekä passivoida heidät hyväksymään alemmuutensa. Vapauttava toiminta on dialogista ja sen lähtökohtana on monenkeskinen yhteistyö sekä toimijoiden tasavertaisuus aktiivisina subjekteina. Vapauttavan kulttuurisen toiminnan teoriolla voi ajatella olevan lukemattomia erilaisia rinnastuksia ja sovelluksia pedagogiikan tuolla puolen, sosiokulttuurisesta innostamisesta valtauttavaan psykologiaan

ja aktivoivasta sosiaalityöstä sorrettujen teatteriin.¹⁵ Kaikkia näitä yhdistää Freiren kuvaama tavoite: tukea ihmisten kasvua elämänhallintaan ja yhteiskunnalliseen toimintakykyyn.

Freiren lukemisesta

Sorrettujen pedagogiikkaan liittyy tänään paljon historiallista kurositeitteä. Käsitteineen ja retoriikkoineen se kuuluu niin tunnistettavasti omaan ympäristöönsä, että sen lukeminen on kuin aikamatka 1960- ja 70-luvun vaihteeseen. Joidenkin mielestä kyseisestä ajasta muistuttavat lähinnä kiistat lähihistorian poliittisista traumaista, yksien mustista listoista ja toisten mustista kirjoista. Freire itsekin arvelee jo 1960-luvun lopulla kirjaansa kirjoittaessaan, että osa lukijoista saattaa jättää sen kesken heti ensi sivuilla. Samaa saanee epäillä nyt, sillä teos ei mahdu aikamme teorettisiin muoteihin.

Freiren vastaanottoa on sävyttänyt kaksijakoisuus. Jo varhain, mutta erityisesti 1990-luvulla, maailmalla saattoi nähdä merkkejä *Sorrettujen pedagogiikan* ja sen kirjoittajan estottomasta romantisoimisesta ja ylevöittämisestä. Freiren nimestä tuli tavallaan iskulause, jolla saattoi ratsastaa jopa ilman käsitystä hänen kirjojensa ja ajattelunsa todellisesta sisällöstä. Toisaalla taas Freire on tyystin sivuutettu pitäen häntä kapeasti poliittisena ajattelijana, jonka panos pedagogiikan kehittämiseen on katsottu olemattomaksi. Kumpikaan osapuoli ei liene lukenut Freireään kovin hyvin. Ehkä *Sorrettujen pedagogiikka* voidaan jo nyt kohdata itsenään, heikkouksineen ja vahvuuksineen. Näinhän Freire oikeastaan toivoo esipuheessaan: ettei lukija ottaisi valmiiksi dogmaattista asennetta, vaan antautuisi dialogiin. Kriittisessä dialogissa kirjan kanssa voi punnita, miltä osin se on sidottu aikaansa ja mikä siinä kantaa ajatonta viestiä. Joillekin sen epäajanmukaisuus voi olla myös virkistävää.

15. Freiren vastaanotosta ja sovelluksista ks. jälkisanat tässä kirjassa.

Olivatpa Freiren ansiot ja häneen kohdistetun kritiikin perusteet mitkä tahansa, on toivottavaa, että tämä ensimmäinen suomennos auttaa omalta osaltaan asettamaan kirjan realistisiin mittasuhteisiin ja omaan historialliseen kontekstiinsa. Paras tapa purkaa myyttejä Freirestä on – tietenkin – lukea Freireä.